
STUDIA IURIS

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK / JOURNAL OF LEGAL STUDIES

2024. I. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

A folyóirat a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának a közleménye. A szerkesztőség célja, hogy fiatal kutatók számára színvonalas tanulmányaik megjelentetése céljából méltó fórumot biztosítson.

A folyóirat közlésre befogad tanulmányokat hazai és külföldi szerzőktől – magyar, angol és német nyelven. A tudományos tanulmányok mellett kritikus, önálló véleményeket is tartalmazó könyvismertetések és beszámolók is helyet kapnak a lapban.

A beérkezett tanulmányokat két bíráló lektorálja szakmailag. Az idegen nyelvű tanulmányokat anyanyelvi lektor is javítja, nyelvtani és stilisztikai szempontból.

A folyóirat online verziója szabadon letölthető (open access).

ALAPÍTÓ TAGOK

BODZÁSI BALÁZS, JAKAB ÉVA, TÓTH J. ZOLTÁN, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

FŐSZERKESZTŐ

JAKAB ÉVA ÉS BODZÁSI BALÁZS

OLVASÓSZERKESZTŐ

GIOVANNINI MÁTÉ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BOÓC ÁDÁM (KRE), FINKENAUER, THOMAS (TÜBINGEN), GAGLIARDI, LORENZO (MILANO), JAKAB ANDRÁS DSc (SALZBURG), SZABÓ MARCEL (PPKE), MARTENS, SEBASTIAN (PASSAU), THÜR, GERHARD (AKADÉMIKUS, BÉCS), PAPP TEKLA (NKE), TÓTH J. ZOLTÁN (KRE), VERESS EMŐD DSc (KOLOZSVÁR)

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Székhely: 1042 Budapest, Viola utca 2-4

Felelős Kiadó: TÓTH J. ZOLTÁN

Korrektor: KOHUTH-GALLA ÁGNES

A tipográfia és a nyomdai előkészítés CSERNÁK KRISZTINA (L'Harmattan) munkája

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt., felelős vezető: TOMCSÁNYI PÉTER

Honlap: <https://ajk.kre.hu/index.php/jdi-kezdolap.html>

E-mail: doktori.ajk@kre.hu

ISSN 3057-9058 (Print)

ISSN 3057-9392 (Online)

URL: KRE ÁJK - Studia Iuris

<https://ajk.kre.hu/index.php/kiadvanyok/studia-iuris.html>

A JUGOSZLÁV FÖDERALIZMUS TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI ÉS MAI JELENTŐSÉGE

SZŐNYEGI TAMÁS¹

ABSZTRAKT ■ In the following essay, I will attempt to provide a comprehensive overview of the key territorially-based institutions of the Western Balkans that emerged and evolved with the development of Yugoslavia and that form the basis of the region's present-day state boundaries and territorial units. Although the former Yugoslavia is not the same as today's Western Balkans, to understand the political dynamics and interethnic relations in the region today, we need to see how the Yugoslav state was born, how it has changed over history and what internal and external forces have shaped the institutions that continue to shape the geopolitics of the region and the thinking about territorial power-sharing institutions today. In this paper, I will discuss the historical antecedents of the Yugoslav unity idea, the major milestones in Yugoslavia's history and the territorial and ethnic aspects of Yugoslavia's constitutional reforms and conclude with a brief summary of the outcomes of these processes and an attempt to summarise the experience of Yugoslav ethnofederalism between 1945 and 1991, with an outlook to the present.

ABSTRACT ■ Az alábbi dolgozatban arra törekszem, hogy átfogó módon mutassam be a Nyugat-Balkán történelme szempontjából kulcsfontosságú területi alapú intézményeket, amelyek Jugoszlávia államfejlődésével együtt alakultak ki, fejlődtek tovább, és amelyek az alapját képezik a térség mai államhatárainak, illetve területi egységeinek. Bár az egykori Jugoszlávia nem azonos a mai Nyugat-Balkánnal, mégis ahhoz, hogy megértsük a térség mai politikai dinamikáját, interetnikus viszonyait látnunk kell, hogyan született a délszláv állam, hogyan változott a történelem során és milyen belső és külső erők alakították ki azokat az intézményeket, amelyek a térség geopolitikáját és a területi alapú hatalommegosztási intézményekről való gondolkodást ma is alakítják. A dolgozatban a délszláv egységeszme történeti előzményei, Jugoszlávia történelmének fontosabb mérföldkövei és Jugoszlávia alkotmány-reformjainak területi és etnikai vonatkozásai kerülnek bemutatásra, majd a dolgozat végén röviden összefoglalom a folyamatok eredményeit és kísérletet teszek arra, hogy összegezzem a jugoszláv etnoföderalizmus 1945 és 1991 közötti tapasztalatait, kitekintéssel a jelenre.

KULCSSZAVAK: Nyugat-Balkán, Jugoszlávia, föderalizmus, etnoföderalizmus, területi alapú intézmények

¹ PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

1. TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

A 15. századtól kezdve a későbbi Jugoszláviát alkotó népek-nemzetek elitjeiben egyre inkább terjedőben volt az a gondolat, hogy az akkor szétagolt délszláv nemzet egy egységállamban, egy egységes délszláv nemzetállamban alkosson államot. Ezt a gondolatot nevezhetjük „jugoszláv egységeszmények”.² Ennek egyik fontos ideológiai alapja az ún. „történelmi illírizmus”³ volt, amely arra a tételre alapozta a koncepcióját, hogy a déli szláv népek a Római Birodalomban élő és a térség (Illyricum)⁴ nevét is adó illír törzsek leszármazottai. Az elmélet szerint ebből következően a délszláv népek, miután felszabadulnak a török és a Habsburg uralom alól, lépjenek szövetségre és alkossanak egy nagy államot, amelyben sikeresen tudnak ellenállni a környező nagyhatalmi befolyásolási kísérleteknek.

A megvalósítással kapcsolatban több koncepció is létezett. A 19. századi horvát nemzeti ébredés gondolkodói a hatalmas illír (majd később már jugoszláv) nemzet államába a mai Szlovéniától egészen a mai Bulgáriáig terjedő szlávok lakta területeket kívánták integrálni, ez a romantikusnak mondható tervezet később átalakult „nagyhorvát eszmévé”,⁵ amely egy kisebb földrajzi területet kívánt egységbe szervezni. E gondolatok később, ugyan átalakulva, de továbbéltek a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság horvát politikai mozgalmakban.

A fentiekkel szemben, részben arra reagálva kialakult a „nagyszerb eszme” is.⁶ Ennek lényege a középkori dušáni szerb birodalom felújítása és a štokav dialektust beszélő népek egységállama. Itt fontos megjegyezni, hogy ez a je-

² JUHÁSZ JÓZSEF: *Föderalizmus és nemzeti kérdés – Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2010. 89.

³ Ibid. 89–90.

⁴ A Római Birodalom államszervezetének átszervezése Diocletianus császár (284–305) idején kezdődött és az őt követő későcsászárkori uralkodók alatt teljesült ki. A diocletianusi reform lényege a tetrarchia, vagyis a két főcsászár – két alcsászár rendszere valójában a Birodalom területi erőviszonyaihoz igazodott, és a keleti részek megerősödésének egyik megnyilvánulása volt. A birodalom keleti részei a 4. században két részre (*praefectura*) tagozódtak: Oriens és Illyricum. A dolgozat tárgya szempontjából fontos Illyricum *praefectura* I. (Nagy) Constantinus (306–337) idején 3 egységből állt: Thracia, Macedonia és Illyricum, ezek a területek teszik ki a mai Nyugat-Balkán országainak területét (Thracia kivételével). Mindez csupán azért fontos, hogy lássuk e térség történelmét, és hogy mi az a római kori közigazgatási-kulturális hagyomány, amelyre a későbbi századokban visszatekintettek a térség szerzői. A Római Birodalom közigazgatási hatása mellett ezeken a területeken a görög kulturális hatás sokkal erősebb volt, mint a latin hatás, lásd ábécé, vallási hagyomány stb. A Római Birodalom keleti felének szervezetéről és a birodalom tartományainak elnevezéséről lásd bővebben FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008. 56–59.

⁵ JUHÁSZ 2010, 91.

⁶ Ibid. 90.

lentős részben a közös nyelven alapuló koncepció a vallási különbségekre való tekintet nélkül, tehát az ortodox, a katolikus és a muzulmán vallásúakat is integrálni kívánta a jövőbeli államban. Természetesen, ahogy a horvát elképzelés tovább élt, ez az eszme is tovább élt, sőt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban gyakorlatilag a Karađorđević-dinasztia vezette politikai elit ezt az eszmét képviselte és építette be kormányzási gyakorlatába, illetve később is felbukkant még a 20. század során.

A szlovén nemzeti mozgalom ettől részben eltért, hiszen területileg és nyelvileg is jobban elkülönült a szorosabban összefonódó szerb–horvát régióktól. Továbbá a szlovén nemzet, mivel évszázadokig a Habsburg örökös tartományok közé tartozott, jobban tudott azonosulni az ausztrorszláv föderalizmussal, amely az Osztrák–Magyar Monarchia etnoföderális átszervezésében kereste a megoldást. Később látni fogjuk, hogy milyen okok vezettek oda, hogy mégis csatlakoztak az újonnan megalakuló délszláv államba.

A dolgozat tárgyához legszorosabban kapcsolódó elképzelés, a szocialista föderáció gondolata a 19. század legvégén és a 20. század elején került megfogalmazásra elsősorban a szocialista-kommunista mozgalom köreiben. Ez a gondolat az 1917-es „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” következtében létrejövő Szovjetunióban kapott nagy erőre, hiszen vezetői a gyakorlatban elkezdték megvalósítani a szocialista föderációt.⁷ Korábban mozgalmi röpiratokban, pártprogramokban, újságcikkekben írtak erről az elképzelésről. Az egyik legismertebb ide tartozó forrás JOSZIF VISSZARIONOVICS SZTÁLIN későbbi szovjet diktátor 1913-as „Marxizmus és nemzeti kérdés”⁸ című írása, amelyben a szocializmus és a nemzetek önrendelkezési joga összekapcsoltnak kerül bemutatásra és amelyben a mű szerzője a soknemzetiségű államok sajátosságait tárgyalja. Ebben az írásban sok érdekes tételt olvashatunk, az olvasóban az a benyomás alakulhat ki, hogy egy naiv, idealista forradalmár gondolatait olvassuk, aki a népek-nemzetek önrendelkezési jogát és a területi autonómiát hirdeti. Ezek a tételek a szerző későbbi, már a Szovjetunió teljhatalmú uraként elkövetett „nemzetiségi politikáját” ismerve meglehetősen nehezen értelmezhetők. Ez a tény azért lesz érdekes a témánk szempontjából, mert Sztálin és a kommunista mozgalom nagy hatással volt JOSIP BROZ TITO-ra, aki az 1945-ben megalakult Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság teljhatalmú diktátoraként szintén ezt a koncepciót alkalmazta az állam vezetésében és szintén illegális mozgalmi tagból lett diktátor.

A két személy – Sztálin és Tito – kezdetben még „mester-tanítvány” kapcsolatban álltak Tito mozgalmi időszakában, később azonban kibékíthetetlen viszony

⁷ Ibid. 62.

⁸ JOSZIF VISSZARIONOVICS SZTÁLIN: Marxizmus és nemzeti kérdés. In: *Sztálin összes művei*. II. kötet. Budapest, Szikra Könyvkiadó, 1949. 314–403.

alakult ki közöttük és országaik között, melyet végül csak Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála, illetve őt a Szovjetunió élén követő Nyikita Szergejevics Hruscsov békülékeny politikája oldott fel.⁹

A dolgozat azt a kérdést vizsgálja meg, hogy mit jelentett a gyakorlatban a szocialista föderáció gondolata és miként valósult meg a bolsevik típusú etno-föderáció a Balkánon.

2. AZ ELSŐ JUGOSZLÁVIA LÉTREJÖTTE

Mint ahogy fentebb említettük, a térség népeinek elitjeiben volt egy igény a délszláv egységállam megalakítására. Ennek megvalósítására történelmi szempontból a legrealisabb időszak az első világháború vége utáni káosz volt. Az első világháborút az Osztrák–Magyar Monarchia elvesztette, és 1918 őszén elindult az állam szétesése, amelynek akkori területén többmilliónyi délszláv nemzetiségű osztrák és magyar állampolgár élt. A korábban vele szemben álló Szerb Királyság a győztes antant hatalmak szövetségese volt, ugyanakkor már 1918 őszétől éles szembenállás alakult ki a szintén győztes, antant-szövetséges Olasz Királysággal. E versengés középpontjában az adriai térség feletti hegemonia megszerzése állt, és a szerb–horvát–szlovén meghatározó elitek számára adott volt egy természetes egymásrautaltság. Ez az egymásrautaltság több különböző erőhatás eredménye volt, egyfelől belülről a térség népeinek délszláv egységállama iránti évszázados törekvés, másfelől az olasz csapatok keleti irányú, a korábbi Monarchia területei felé irányuló expanziója.¹⁰ Ezek mellett pedig meg kell említenünk az antant nagyhatalmi érdekeket a térségben, egyrészt a francia katonai-politikai elit örök érdekét, hogy Németország hatalmi ambícióit több kelet- és délkelet-európai állam korlátozza, köztük egy erős délszláv állam. Másfelől meghatározóak voltak az angol geopolitikai érdekek is, amelyek a fenti francia szempontok mellett a frissen kibontakozó bolsevik szörnyállam, a Szovjetunió kelet-európai térnyerésének megakadályozását is célul tűzték ki. Anglia az új délszláv állam közjogi-politikai berendezkedését illetően az alkotmányos, parlamentáris monarchia mellett érvelt a 1918 novemberi genfi tárgyalásokon.¹¹

⁹ POLONYI PÉTER – A. SAJTI ENIKŐ: *Mao – Tito*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2000. 292–293.

¹⁰ JUHÁSZ 2010, 94.

¹¹ Ibid. 98.

2.1. A két világháború között

1918. december 1-jén hivatalosan is megalakult a korábban vágyott délszláv egységállam.¹² A két világháború közötti délszláv állam kezdetben, az akkor a térségben meghatározó három nemzet – a szerb, a horvát és a szlovén – politikai elitjének trialista koncepcióján alapult.¹³ Ekkor az új állam többi népe, nemzeti-sége még a nemzetté válás korai stádiumában járt és nem volt kellő erejük ahhoz, hogy az új államban, mint államalkotó nemzetek vegyenek részt.¹⁴ A bosnyákok, macedónok, montenegróiak identitása már korábban kialakult, azonban csak a második világháborút követően kezdett önálló államalkotó politikai identitássá válni. Fontos megjegyezni, hogy a második világháborút követően egyre inkább népszerűvé vált a „jugoszlávizmus” is, amely a korábbi nemzeti-vallási identitások helyébe egy új, szocialista délszláv egységes nemzethez való tartozás lehetőségét kínálta az állampolgároknak, nem is sikertelenül.¹⁵

Az első délszláv állam állandó belpolitikai válságokkal küzdött,¹⁶ majd a második világháború közeledtével igen erős külpolitikai kihívásokkal került szembe, de ezeket később részletesebben bemutatjuk. A belső problémák közül az egyik legfontosabb az volt, hogy a korábban meghirdetett trializmus a gyakorlatban nem működött, a tényleges politikai hatalmat a Karađorđević-dinasztia és a szerb politikai elit gyakorolta.¹⁷ A számos megoldatlan probléma közül csak néhányat idéznék: az új állam politikai elitjeiben volt egy centralista – föderalista szembenállás, volt egy erős horvát agrármozgalom, egy nagyszerb központosító politikai csoport, illetve az általános választójog kiterjesztéséért harcoló egyéb mozgalmak. Ezek mellett ráadásul az 1929-es gazdasági világválság is dezintegrációs hatású tényező volt, az új állam jelentős gazdasági és ebből fakadó társadalmi problémákkal is küzdött.

Az összetett válságra 1929-ben Sándor király a szakirodalomban csak „királydiktatúraként”¹⁸ emlegetett megoldást adta, ami a valóságban a hatalom koncentrációját jelentette. Ezt követően a délszláv állam belső problémái mellé egy sor külső biztonsági kihívás társult. Az európai *status quo* megrendülését intő

¹² Ibid. 99.

¹³ SZABÓ ZSOLT: *A Nyugat-Balkán parlamentjei*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. 31.

¹⁴ JUHÁSZ 2010, 101.

¹⁵ A 2002-ben Szerbia és Montenegró területén tartott népszámlálás eredményei szerint a lakosság 3,3%-a még mindig jugoszlávként határozta meg magát. Erről lásd részletesebben HORVÁTH JENŐ (szerk.): *Világpolitikai lexikon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 578.

¹⁶ JUHÁSZ 2010, 100–101.

¹⁷ SZABÓ 2016, 31.

¹⁸ JUHÁSZ 2010, 100. Lásd még POLONYI – A. SAJTI 2000, 198.

jelként mutatta Jugoszlávia számára az Anschluss,¹⁹ és Csehszlovákia 1938-as feldarabolása,²⁰ illetve Albánia 1939 tavaszi olasz megszállása. A jugoszláv kormány hintapolitikája az 1939 szeptemberében kirobbanó második világháború elején még eredményesen távol tartotta az országot a háborútól. Azonban 1941 tavaszán angolbarát kormány került hatalomra Jugoszláviában és ez felerősítette a német birodalmi törekvéseket a térségben, amelynek következtében 1941. április 6-án megindult a német hadsereg vezette támadás Jugoszlávia ellen a tengelyhatalmak részéről. Jugoszlávia a német, olasz, bolgár és magyar katonai hadműveletek következtében rövid idő alatt gyakorlatilag eltűnt a térképről, egyes területeit annektálták, más területeken német, illetve olasz katonai köz-igazgatás működött.²¹

A háború előtti időszakból azonban be kell mutatnunk a délszláv állam egy különleges jogintézményét, ami e dolgozat témájához szorosan kapcsolódik és jelentős alkotmányjogi relevanciával bír. 1938/39 telén a felerősödő horvát önállósodási törekvéseket sikerült politikai tárgyalások útján konszolidálni. A horvát és a szerb elitek magas szintű politikai tárgyalások útján kialakítottak egy olyan területi-etnikai alapú hatalommegosztási modellt, amely lényegében a centrista-föderalista ellentéteteket átmenetileg ugyan, de eredményesen csillapította.²² E modell lényege, hogy átszervezték a Jugoszláv állam közjogi-közigazgatási szerkezetét és a horvát többségű területek – két bánság, és néhány kerület – *autonóm bánsággá* alakultak át. (Lásd 1. ábra)

Ezt az eseményt *Sporazum* (Megegyezés) vagy *Cvetković-Maček-paktum* néven említi a szakirodalom.²³ JUHÁSZ JÓZSEF az 1868-as horvát–magyar kiegyezéshez hasonlítja ezt az eseményt, azonban hozzáteszi, hogy ez szélesebb körű autonómiát biztosított a Horvát Bánságnak.²⁴ Ebből az eseményből, illetve jogintézményből is láthatjuk, hogy a területi-etnikai alapú hatalommegosztási modellek a térségben már az első délszláv államban is létjogosultsággal bírtak, igaz, a később létrejött

¹⁹ A Német Birodalom bekebelezte az Osztrák Köztársaságot 1938. március 11-én. Erről lásd részletesebben JUHÁSZ VILMOS (szerk.): *Révai Kétkötetes Lexikona*. 1. kötet. Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1947. 80.

²⁰ A korabeli Európa vezető hatalmai, az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország és Olaszország az 1938 szeptemberi Münchener egyezményben hozzájárultak Csehszlovákia feldarabolásához. Erről lásd részletesebben JUHÁSZ VILMOS (szerk.): *Révai Kétkötetes Lexikona*. 2. kötet. Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1947. 237.

²¹ JUHÁSZ 2010, 103.

²² Ibid. 100.

²³ JUHÁSZ 2010, 102.

²⁴ Ibid. 102.

1. ábra: Jugoszlávia nemzetiségi bánságoként 1931-ben. A képen a pirossal jelölt horvát többségű területekből alakult meg 1939-ben az autonóm Horvát Bánság.²⁵

szocialista föderáció megalkotói más ideológiai alapon és más eszközökkel alkottak ehhez hasonló tagköztársaságokat 1945 után. Az államegység fenntartása ideiglenesen megvalósult, azonban a történelem gyorsan közbeszólt és az 1941-es német támadás miatt megszűnt az első délszláv egységállam.

²⁵ <https://mapsontheweb.zoom-maps.com/post/748170630497714176/largest-ethnic-group-in-each-yugoslav-banovina>.

3. JUGOSZLÁVIA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Az 1941-es összeomlásról már írtunk fentebb, azonban fontos megjegyezni, hogy a megszállt területek jelentős részén partizánháború alakult ki a megszálló csapatok ellen, és e hadviselés a tengelyhatalmak vereségéhez közeledve egyre eredményesebb volt, egyrészt az angol és szovjet külső támogatás miatt, de jelentős részben a saját belső erőforrásokra támaszkodva. E mozgalom vezetői Josip Broz Tito, Edvard Kardelj és Milovan Đilas voltak, akik a később újjáalakuló Jugoszlávia vezetői lettek. Ebben az időszakban az ellenállók sajátos vezető szervezete az AVNOJ²⁶ volt, amely leginkább egy népfront jellegű mozgalom volt, és később átalakulva törvényhozó testületté és összefonódva a Jugoszláv Kommunista Párttal, az egypártrendszeren alapuló diktatúra alapjait építette ki. A megszállók elleni harcot J. B. Tito vezette, személyét azért kell részletesebben bemutatnunk, mert az 1945-ben megalakuló szocialista Jugoszlávia első számú politikai vezetője lett és maradt 1980-as haláláig. Ebből következően minden magas szintű közjogi intézményt az ő kezdeményezésére, vagy jóváhagyásával dolgoztak ki és emeltek alkotmányjogi szintre, így az 1943. november 29-i jajcai határozatot, és a dolgozat szempontjából fontos 1963-as és 1974-es alkotmány-reformokat is.

Josip Broz 1892. május 7-én született (bár a személyi kultusz idején május 25-én ünnepelték a születésnapját).²⁷ A mai horvát–szlovén határ mentén fekvő Kumrovec területén született és a környéken nőtt fel, lakatossegédként dolgozott, majd az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében az orosz fronton harcolt. Itt hadifogságba esett, majd az 1917-es orosz forradalmat követő kaotikus állapotokat kihasználva 1920-ban visszatért a frissen alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba.²⁸ Ezt követően fémipari munkásként dolgozott és hamar közel került az kommunista mozgalomhoz, amely az 1920-as évek második felétől illegálisban működött, Josip Broz ekkor már a Tito mozgalmi álnevet használta.²⁹ A börtönévek után emigrált a Szovjetunióba és a Komintern funkcionáriusaként dolgozott a Balkán ügyeivel foglalkozó szervezeti egységben. Ekkor került jó kapcsolatba a bolgár Georgi Dimitrovvval, a mozgalom egyik balkáni vezetőjével, aki később mentora és jó barátja lett. Az 1936-os sztálini tisztogatásokat egyes források szerint Dimitrovnak köszönhetően élte túl, ellentétben a jugoszláv kommunista vezetők Szovjetunióban élő emigráns vezetőivel, akik áldozatul estek a

²⁶ Jugoszlávia Népfelszabadító Tanácsa szerb, illetve horvát nyelven: Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije.

²⁷ POLONYI – A. SAJTI 2000, 163.

²⁸ Ibid. 183.

²⁹ Ibid. 193–204.

nemzetközi baloldali mozgalmak sajátos személyzeti politikájának, amely legtöbbször koncepciók perekben, kivégzésekben és kényszmunkában nyilvánult meg.³⁰ A jugoszláv kommunista mozgalom e „lefejezésének” köszönhetően Tito túlélőként hatalmasat lépett előre. Sztálinra valóban a népek nagy tanítómestereként tekintett és Jugoszláviába visszatérve sztálinista alapelveken szervezte újjá az akkoriban nagymértékben lecsökkent létszámú Jugoszláv Kommunista Pártot³¹. Ez idő alatt a Kominternben a balkáni kommunista mozgalmak összefogó vezetője Dimitrov volt, akit „az öreg”-ként emlegettek, és aki Titoval is aktív levelezést folytatott.³²

Tito ebben az időszakban meghatározó pártmunkásként dolgozott a Komintern nevű nemzetközi terrorszervezetben és készült a hatalom átvételére, amikor a fentebb ismertetett 1941-es válság következtében Jugoszláviát elérte a második világháború.

A német megszállókkal szembeni harcban eleinte az angolok támogatását élvező és időnként a németekkel is együttműködő Draža Mihailović vezette csetnik mozgalom tűnt erősebbnek.³³ Azonban a csetnik mozgalom, e szervezetben népszerű nagyszerb ideológia korlátai miatt (is) bukásra volt ítélve, szemben az etnikai-vallási határokat megszüntetni kívánó kommunista partizán mozgalom eszméjével, amellyel a háborúban álló ország legtöbb lakója könnyen azonosulni tudott. Ezért e mozgalom népszerűbb is volt, és jelentősebb tömegbázist tudott kialakítani, amely aztán harctéri sikerekhez, és 1945-ben a megszálló német csapatok végleges kiűzéséhez és a csetnik mozgalom feletti győzelemhez vezetett. Tito ekkor már a nemzetközi politika alakítója volt ebben a térségben, ekkor még egyaránt élvezte a nyugati szövetségesek és Sztálin bizalmát.

A partizánháború és a későbbi Jugoszlávia megalapítása szempontjából meghatározó volt az AVNOJ második ülésszaka (1943. november 29–30.), amely során az újralakítandó Jugoszlávia közjogi berendezkedésének alapjait rakták le. Ekkor az AVNOJ hivatalos formában is deklarálta, hogy Jugoszláviát föderatív alapokon kívánják újjászervezni, emellett elhatározták, hogy II. Pétert és az angolbarát emigráns kormányt, akik akkor kényszerű nyugati emigrációban tartózkodtak, kizárják a hatalomból. Az ekkor meghozott döntésekről Tito a következőket írja: *„A határozatok valóságos fordulópontot jelentenek a felszabadító harc folyamatában. Lefektették az első alapkövet az új, boldogabb Jugoszlávia kiépítéséhez, igazságosabb berendezéssel, amely biztosítani fogja sokat szenvedett népeinknek a szebb és boldogabb jövőt: azzal a berendezéssel, amely a nemzeti egyenjogúságon, a testvéri*

³⁰ Ibid. 205–223.

³¹ Ibid. 223.

³² Ibid. 212–213.

³³ Juhász 2010, 108.

egyetértésen és a társadalmi igazságon alapul.”³⁴ Az AVNOJ második ülésszaka azért is fontos, mert az 1945-ben megalakult Jugoszlávia címerében is találunk rá utalást. (Lásd 2. ábra)

2. ábra: Jugoszlávia címere 1945–1963 között. A címer közepén található időpont az „államalapítást”, vagyis az AVNOJ II. ülésszakát jelöli. Az 5 fáklya az 1963-tól kibővült eggyel, a fáklyák az egyes tagköztársaságokat szimbolizálják.³⁵

4. A DÉLSZLÁV EGYSÉGÁLLAM ÚJJÁSZERVEZÉSE – A JUGOSZLÁV SZÖVETSÉGI NÉPKÖZTÁRSASÁG MEGALAKULÁSA

A második világháború lezárását követően az AVNOJ és a JKP Tito vezetésével és a nagyhatalmak jóváhagyásával megalapították a második délszláv egység-államot. Az új állam közjogi tekintetben az alkotmányozó nemzetgyűlés 1945. november 29-i jogi aktusával alakult meg Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság néven.³⁶ E dolgozat tárgyához szorosan tartozik az új alkotmány 1946. január 31-i kihirdetése, Jugoszlávia új alkotmánya ugyanis többek között a föderatív államszerkezettel kívánta megelőzni azt, hogy újból a két világháború közötti belpolitikai válságokhoz hasonló helyzet alakuljon ki, valamint az alkotmányozók tudatosan törekedtek arra, hogy az államszervezetben egyik államalkotó nemzet se kerülhessen többségbe. Az új államban hat tagköztársaság volt: Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Szerbia és Szlovénia és két autonóm egység: Koszovó-Metohija Autonóm Körzet és a Vajdasági Autonóm Tartomány.³⁷ A Szövetségi Parlament kétkamarás volt, a Népek Tanácsát a tagköztársaságok és tartományok küldöttei, a Szövetségi Tanácsot pedig általános választójog alapján megválasztott választókerületi képviselők alkották.

Ne feledjük azonban, hogy az új állam valójában egy centralizált pártállam volt, amely az egypártrendszer vastörvényei szerint működött, maga az alkotmány

³⁴ JOSIP BROZ TITO: *A Nemzeti Kérdés és a Forradalom*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1980. 46.

³⁵ A kép forrása: https://hu.wikipedia.org/wiki/Jugoszl%C3%A1via_c%C3%ADmere#/media/F%C3%A1jl:Emblem_of_Democratic_Federal_Yugoslavia.svg Az ábrát követő leírás nem egy szabályszerű heraldikai olvasat, e cikk szerzője nem rendelkezik olyan fokú heraldikai ismeretekkel, hogy megfelelő heraldikai olvasatát adja e címernek, ezért itt pusztán a dolgozat szempontjából fontos motívumokat tárgyaljuk.

³⁶ JUHÁSZ 2010, 111.

³⁷ Ibid. 111.

is az 1936-os szovjet alkotmány mintájára készült.³⁸ A hatalmat pedig ténylegesen a Jugoszláv Kommunista Párt és annak legfelsőbb vezetése gyakorolta. Ha meg kívánjuk vonni az 1945-től az 1963-as alkotmányreformig tartó időszak mérlegét, akkor megállapíthatjuk, hogy ekkor az államszervezet centralizáltan működött, ugyanakkor kiépültek az egyes tagköztársaságok saját hatalmi intézményei, melyeknek szűk jogkörű, de bizonyos fokú egyensúlyozó szerep jutott.

Szükséges e helyen bemutatni néhány olyan körülményt ebből az időszakból, melyek a legszűkebb értelemben nem állam- és jogtudományi kategóriába tartoznak, de mégis hozzájárultak ahhoz, hogy az államszervezet könnyen kiépüljön és hatékonyan működjön.

Elsőként meg kell említenünk, hogy ebben az időszakban a jugoszláv társadalomban volt egy általános optimizmus, amely egyrészt a második világháborúban a tengelyhatalmak felett aratott győzelemből fakadt, melyet a többi kelet-európai országhoz képest önállóan vívtak ki. Ironikusan megjegyezhetnénk, hogy Jugoszlávia volt az egyetlen kelet-európai ország, amely önként választotta a szocializmust, ugyanis területén nem tartózkodtak jelentős számban szovjet hadosztályok. Tehát Jugoszláviában széles körben volt egy győztes tudat a külső – ellenséges – hatalmakkal szemben. Emellett a társadalom nem kis részében a propagandagépezet tevékenysége nyomán a szocializmus, az internacionalizmus népszerű volt és alternatívát kínált a két világháború közötti kaotikus állapotokhoz képest. A bolsevik államépítés egyik lenini tétele szerint az osztályharcban a nemzetek egy-két generáció alatt feloldódnak, és ekkoriban a kelet-európai szocialista diktatúrákban úgy tűnt, hogy ez meg is valósulhat, persze jelentős részben erőszakos eszközökkel.

Titot és rendszerét legitimálta továbbá a nemzetközi tekintélye, amely abból fakadt, hogy az el nem kötelezett országok csoportjának egyik vezéralakja volt, amely a második világháború utáni posztkolonialista államok körében igen népszerű volt. Úgy tekintettek rá bel- és külföldön egyaránt, mint aki a hidegháború ellenére sikeresen egyensúlyoz a kapitalista és a szocialista világ között. Ennek számos olyan gazdasági vonatkozása is volt, amely Jugoszlávia számára relatív jólétet biztosított a környező országokhoz képest.³⁹

Némileg beárnyékolta ezt az optimizmust „Jugoszlávia kiközösítése”.⁴⁰ A balkáni föderációs tervek 1946–1953 között igencsak megélénkültek, a legmerészebb elképzelések szerint Jugoszlávia Albániával, Bulgáriával, és egy esetleges kommunista polgárháborús győzelem esetén, Görögországgal összefogva egy hatalmas szocialista föderációvá alakulhatott volna Tito és a jugoszláv kommunisták vezetésével.

³⁸ Hasonlóan a Magyar Népköztársaság alkotmányához, az 1949. évi XX. törvényhez.

³⁹ HORVÁTH 2005, 342–344, 609.

⁴⁰ Ibid. 344.

Ez a terv azonban Moszkvában nem volt népszerű, sőt a Kominform⁴¹ vezetése rövid tárgyalásokat követően Tito értésére adta, hogy akár katonai ellenlépések is követnének egy esetleges jugoszláv expanziót. Ez gyorsan fagyos viszonyt eredményezett Jugoszlávia és a Szovjetunióhoz kapcsolódó többi szocialista ország között. Így lett Sztálin legjobb tanítványából az imperialisták láncos kutya.

Azonban néhány év elteltével ez a szembenállás több okból is elkezdett veszíteni az erejéből, egyrészt mert a görög polgárháborúban a nyugati országok aktív támogatásával a kommunista mozgalommal szemben álló katonai csoportok kerültek ki győztesen, másrészt pedig az Albániát diktátorként vezető Enver Hodzsa a szocialista táboron belül is szélsőségesnek számító marxista–sztálinista programja miatt szinte teljesen elszigetelődött. Sztálin 1953-as halálát követően a Szovjetunióban elkezdődött a desztalinizációnak nevezett folyamat, a hatalmi küzdelmekből pedig Hruscsov került ki győztesen és az elődjéhez képest békülékenyebb politikát hirdetett meg a különutasnak számító Jugoszláviával szemben. Ez odáig vezetett, hogy az 1956-os magyar szabadságharc leveréséről és Nagy Imre kiadatásáról már Tito és Hruscsov személyesen egyeztettek.⁴²

Az 1950-es évek végére és az 1960-as évek elejére Jugoszlávia a nemzetközi kapcsolatokban kikerült a szocialista államok részéről korábban tapasztalt elszigeteltségből, ugyanakkor megmaradtak a nyugati országokkal kiépített gazdasági és politikai kapcsolatok, továbbá mint ahogy fentebb utaltunk rá a kibontakozó el nem kötelezett országok mozgalmában is nagy szerepet játszott.

E rövid külpolitikai kitérő után szükséges bemutatnunk Jugoszlávia e dolgozat szempontjából fontos belső viszonyait is. Miután a külpolitikai problémák az enyhülés irányába haladtak, megérrett a helyzet a belpolitika időközben felhalmozott problémáinak kezelésére.

5. AZ ALKOTMÁNYREFORMOK

E pontban két alkotmányreformot fogunk áttekinteni, amelyek az államszervezet alapvető átszervezést célozták meg és hajtották végre. Az alkotmányreformokat érdemes abból a szempontból vizsgálni, hogy milyen mértékben hatottak a centralizáció vagy a decentralizáció irányába, mert mint később látni fogjuk, a két reform eredményei e tekintetben mutatkoztak meg leginkább.

⁴¹ A Kominform a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája volt, amely 1947 és 1956 között az európai kommunista pártok együttműködésének összehangolása érdekében működött. Nemzetközi szervezetként tartották nyilván, de valójában központosított propagandagépezetként működött. Erről lásd részletesebben HORVÁTH 2005, 376.

⁴² POLONYI – A. SAJTI 2000, 293. E találkozó zárt ajtók mögött zajlott és jegyzőkönyv sem készült róla, de az eredményekből arra következtethetünk, hogy „elvtársi kibékülés” történhetett a találkozáson.

5.1. Az 1963-as alkotmányreform

Az 1963-as alkotmányreform során az állam új nevet kapott: Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság.⁴³ Az öngazgatási szocializmus jegyében decentralizációs hullám indult el és e közben a törvényhozó hatalmi ágat egy bonyolult ötkamarás struktúrává szervezték át Szövetségi Tanácsra és fontosabb ágazati kamarákra. A köztársasági és tartományi szint jogkörei gyengültek a kommunákhoz viszonyítva. Az öngazgatási szocializmus ideológiájának nevében a szövetségi szint gazdaságirányítási jogköröket adott át az alacsonyabb szinten található kommunák részére és hangsúlyosabb szerepet kaptak az állami vállalatok is.⁴⁴ A kommunák a szocialista öngazgatás legalapvetőbb egységei voltak Jugoszláviában, a magyar közigazgatási járáshoz hasonló méretű, de annál nagyobb jogkörökkel bíró egységek voltak. A gazdasági, politikai feladatokon kívül kulturális szerepük is volt. Ezzel párhuzamosan a Jugoszláv Kommunista Szövetség⁴⁵ vezetését pedig egy paritásos rendszerbe szervezték át.⁴⁶ Az autonóm tartományok törvényalkotási jogot kaptak és létrejöttek a szövetségi és tagköztársasági alkotmánybíróságok is.⁴⁷

5.2. Az 1974-es alkotmányreform

Az 1974. február 21-én elfogadott alkotmány ismét átalakította a délszláv állam föderatív intézményeit. A korábbi bonyolult ötkamarás parlament újra kétkamarás lett. Az egyik kamara a Szövetségi Tanács, a másik pedig a Köztársaságok és Tartományok Tanácsa volt, amelynek tagjait az egyes föderális egységek adták, tagköztársaságonként 12, tartományonként pedig nyolc tagot delegálva a testületbe. Az 1974-es alkotmány megerősítette a köztársaságok és tartományok önállóságát, így az államszervezet enyhén konföderatív⁴⁸ irányba mozdult el, és

⁴³ JUHÁSZ 2010, 117.

⁴⁴ Ibid. 118.

⁴⁵ A Jugoszláv Kommunista Szövetség kezdetben illegális mozgalomként működött, majd a második világháború után nagy taglétszámú állampárttá szerveződött.

⁴⁶ JUHÁSZ 2010, 119.

⁴⁷ SZABÓ 2016, 34.

⁴⁸ Konföderáció létrehozása nem volt kimondott cél, és alkotmányjogi szempontból sem mondhatjuk, hogy az alkotmányreform révén konföderáció jött létre, azonban figyelembe véve az 1945 utáni jugoszláv közjogi tendenciákat, megállapíthatjuk, hogy a délszláv állam átszervezésének modelljei egy olyan skálán mozogtak, amelynek egyik vége egy centralizáltabb állammodell, a másik vége pedig egy konföderáció, azzal a megjegyzéssel, hogy a két végpontot egyszer sem érték el az alkotmányreformok.

ezzel együtt a döntéshozatali rendszer konszenzuális alapokon működött. Ez a rendszer illeszkedett a már korábban is említett egyensúlyozó modellbe, melynek lényege az volt, hogy egyik nemzet sem kerülhetett túlsúlyba az államszervezet egészét tekintve. Jugoszláviában ebben az időszakban tehát kiépült a területi alapú hatalommegosztás intézményrendszere a szocialista etnoföderáció állam-eszményének és a munkás-önigazgatás követelményeinek megfelelően, azonban a Jugoszláv Kommunista Szövetség az egész rendszert diktatórikusan igazgatta. Jugoszlávia föderatív állam volt, de a fentebb bemutatott sajátosságai – demokráciadeficitje – miatt nehezen hasonlíthatjuk más föderatív államokhoz. Az 1974-es alkotmányreform úgy határozta meg a szövetségi jogalkotási hatásköröket, hogy azok elkülönültek a tagköztársasági és a tartományi szint hatásköreitől, tehát elvileg nem lehetett összeütközés a szintek között, amennyiben mégis ilyen helyzet állt elő, a szövetségi alkotmánybíróság döntött a kérdésben.⁴⁹

Jugoszlávia föderatív egységeit és tartományait az alábbi ábrán láthatjuk.

3. ábra: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság tagköztársaságai és autonóm tartományai⁵⁰

⁴⁹ SZABÓ 2016, 35.

⁵⁰ A kép forrása: <https://www.mapsnworld.com/yugoslavia/yugoslavia-political-map.html>.

Tagköztársasági státusza volt a Bosznia-Hercegovinai Szocialista Köztársaságnak, a Horvát Szocialista Köztársaságnak, a Macedón Szocialista Köztársaságnak, a Montenegrói Szocialista Köztársaságnak, a Szerb Szocialista Köztársaságnak és a Szlovén Szocialista Köztársaságnak, illetve a Szerb Szocialista Köztársaságon belül autonóm tartományi státusza volt a Koszovói Szocialista Autonóm Tartománynak és a Vajdasági Szocialista Autonóm Tartománynak.⁵¹

Tito így írt az 1974-es alkotmányreformról a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusa elé terjesztett beszámolóban: „... következetesen érvényesítettük azt az elvet, hogy a köztársaságokat és a tartományokat illeti meg az a jog és felelősség, hogy – összhangban az egységes társadalmi és gazdasági rendszerrel, a politikai rendszer egységes alapjaival és a JSZSZK Alkotmányában megállapított közös érdekekkel – önállóan rendezzék belső viszonyait, továbbá, hogy a föderáció keretében egyenjogúan döntsenek a közös ügyekről.”⁵² Tito beszédeit, cikkeit, beszámolóit vizsgálva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Jugoszlávia felső vezetése folyamatosan törekedett a tagköztársaságok és a tartományok lehető legteljesebb önrendelkezésének biztosítására, ugyanakkor ezzel párhuzamosan folyamatosan a belső ellenségekkel (például a burzsoá nacionalizmussal) hadakozva, mindig is az osztályharc dogmáinak tudatában kormányozta az államot. Ez a politika folyamatos konfliktusokkal járt és sok esetben a politikai ellenfelek erőszakkal való eltávolítását eredményezte, így ezekről az időkről nem mondhatjuk, hogy a demokratikus etnoföderális politika évtizedei lettek volna. E megállapítást mégis árnyalja, hogy a többi szocialista országhoz képest Jugoszláviában a nemzetiségeknek sokkal erősebb alkotmányos szintű jogi elismertsége volt. A szocialista jogfelfogás sajátosságai azért meghatározóak e térségben, mert Kelet- és Délkelet Európa államaiban a szovjet típusú diktatórikus rendszerek kiépülésének időszakában ezen államokban alkotmányos szinten is deklarálták a szocializmus államépítő jellegét és ezen államok jogrendszerei a legtöbb esetben a marxista-leninista tételekből vezették le a jogrendszer egészét és az egyes jogintézményeket is, erről bővebben HALÁSZ JÓZSEF ír egy tanulmányában.⁵³

⁵¹ TOLDI FERENC: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területi beosztása és községi öngazgatása. *Állam- és jogtudomány*, 1976/3. szám, 369.

⁵² TITO 1980, 310.

⁵³ HALÁSZ JÓZSEF: Az állampolgári egyenjogúság szocialista tartalma és alkotmányi szabályozásának jelentősége. *Állam és Igazgatás*, 1964/1. szám, https://adt.arcanum.com/hu/view/AllamEsIgazgatas_1964_1/?pg=33&layout=l. Halász József e cikkében az állampolgári egyenjogúságot és annak alkotmányos elismerését vizsgálja a szocialista országokban és erre hozza fel példaként Jugoszlávia 1963-as alkotmányát. Halász József 1964-es cikke is a szocialista jogirodalom részének tekinthető, azonban e cikk alkalmas a térség marxista-leninista kor-szellemének bemutatására, amely az állam- és jogtudományokat sem hagyta érintetlenül.

Az alkotmányreformoknak köszönhetően kialakult egyfajta *modus vivendi*, amely évtizedekig stabilitást biztosított Jugoszláviának. 1945-től kevésbé alakultak ki nemzetiiségi konfliktusok, mert minden államalkotó nép, nemzet tulajdonképpen megkapta azt a tagállami keretet, létet, amelyben a számára legmegfelelőbb jogköröket gyakorolhatta. Ebben a korszakban népszerű volt a „jugoszlávizmus” és „az egy nagy délszláv nemzet” eszménye, mint arról már korábban szóltunk. Ezekben az évtizedekben a politikai élet szereplői nyitottabbak voltak a meg egyezésre az államegység megőrzése érdekében. Az „önigazgatási szocializmus” működőképes volt és a relatív jóléti viszonyok mellett kevésbé kerültek felszínre az etnikai konfliktusok. A tagköztársaságok és a tartományok paritásos intézményrendszere a szövetségi szinttel kiegészülve a kompromisszum irányába terelte az egyes politikai vezetőket. Ez a rendszer kisebb válságokkal, de évtizedekig működött. További erősítő tényező volt az állam működőképességében a štokav dialektus széles körben elterjedt használata. A mai kisebbségvédelmi és nemzeti-nemzetiiségi érdekképviselői fogalmainkat csak bizonyos megszorításokkal alkalmazhatjuk erre a korszakra, mert teljesen más történelmi, kulturális, jogi környezetben kell őket vizsgálnunk. Megállapíthatjuk tehát, hogy Jugoszlávia 1945 utáni területi alapú hatalommegosztási intézményei a tagköztársaságok, a tartományok, az opčinák, kommunák és a szövetségi döntéshozatali szint voltak, ezek az intézmények voltak az etnoföderalizmus építőkövei, és az egyes szintek és egységek közötti bonyolult egyensúlyi döntéshozatali folyamatok tartották egyben hálóként ezt az építményt.

6. JUGOSZLÁVIA SZÉTESÉSÉRŐL RÖVIDEN

E dolgozat keretei nem teszik lehetővé a délszláv, illetve a koszovói háborúk és általában Jugoszlávia szétesésének részletesebb bemutatását. Mindössze azokat a külső és belső okokat kívánjuk röviden áttekinteni, amelyek hozzájárultak e sajátos etnoföderáció bukásához. Ezekről az okokról azért érdemes is szót ejteni, mert több más állam korábbi szétesése, vagy ma még egységes, de belső problémákkal küzdő állam meggyengülési folyamatával rokon jelenségek fedezhetők fel az alább bemutatott 20–30 évben. Ezek mellett azért is fontos szólni röviden a szétesési folyamatról, mert láthatjuk azt is, hogy a föderális, a tagköztársasági és a tartományi döntéshozatali szintek alkalmasak voltak a viták kezelésére egészen addig, amíg az állam stabilitásába és a nemzetközi rendbe vetett bizalom sok rossz körülmény, esemény együttes hatására megrendült.

6.1. Belső okok

Már utaltunk rá, hogy Jugoszlávia élén Josip Broz Tito állt, közjogi tisztségeit tekintve először miniszterelnök, majd 1953-tól 1980-ban bekövetkezett haláláig, mint a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elnöke.⁵⁴ Fentebb említettük, hogy a partizánmozgalom katonai⁵⁵ és politikai vezetőjeként,⁵⁶ valamint a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepével⁵⁷ nagy tekintélyt vívott ki magának. E tekintélyt a pártállami propaganda is fokozta, a személyi kultusz egészen odáig jutott, hogy Tito születésnapja nemzeti ünnepé vált, igaz nem a tényleges születésnapja (május 7.), hanem az illegális korszakában az egyik hamisított személyi okmányában használt dátum, május 25-e.⁵⁸ A második világháborút követő korszakban e tekintélyt Tito fel is használta céljai eléréséhez, és végül a szocialista–kommunista diktatúrák más országokban tapasztalt gyakorlata szerint, személye elválaszthatatlanul egybeforrt a rendszerrel. Ennek a diktatórikus hatalomgyakorlási folyamatnak és a „partizánvezérkar”⁵⁹ befolyásának köszönhetően az a gyakorlat alakult ki, hogy a tényleges hatalmat mindvégig kézben tartotta ez a kör, és az állam élén álló formális tisztségek betöltőinek kezéből minden fontos döntés meghozatala végül is Tito elé került. Ez később 1980-ban bekövetkezett halála után megbosszulta magát, hiszen a halála utáni évtizedben elkezdődött életművének hanyatlása, vagyis Jugoszlávia meggyengülése.

Az 1960-as és az 1970-es években is különböző reformmozgalmak indultak Jugoszláviában. Ilyen volt például a „horvát tavasz”⁶⁰ az 1970-es évek elején, amely a reformpolitikások óvatos párton belüli szervezkedésében, a nemzeti mozgalmakra jellemző kulturális ébredésben és diákcsoportok mozgalmában nyilvánult meg. Albán diákok egy csoportja 1968-ban Koszovóban követelt nagyobb fokú önállóságot Koszovónak⁶¹, de idesorolható az az 1960-as években kezdődött

⁵⁴ HORVÁTH 2005, 608–609.

⁵⁵ POLONYI – A. SAJTI 2000, 259. Tito a „Jugoszlávia marsallja” címet viselte 1943. novemberi jajcai értekezlettől kezdve haláláig.

⁵⁶ POLONYI – A. SAJTI 2000, 224–269.

⁵⁷ A nemzetközi kapcsolatokban kezdetben a második világháború alatt a szövetségesekkel folytatott tárgyalások miatt, mint a tengelyhatalmakkal szembenálló legerősebb balkáni politikai vezető vált ismertté. Később a Szovjetunióval való konfliktusa és a nyugati gazdasági kapcsolatok miatt emelkedett a nemzetközi tekintélye. Később pedig mint az el nem kötelezett országok vezetője volt ismert. Erről lásd részletesebben: HORVÁTH 2005, 608–609.

⁵⁸ POLONYI – A. SAJTI 2000, 163.

⁵⁹ JUHÁSZ 2010, 124. Ebbe a körbe tartozott Tito mellett, Edvard Kardelj, Milovan Đilas, Aleksandar Ranković. Kardelj 1979-es haláláig Tito bizalmasa volt, Đilas és Ranković korábban kegyvesztetté váltak és kiestek a hatalom éléről.

⁶⁰ JUHÁSZ 2010, 120.

⁶¹ Ibid. 121.

folyamat, amely a délszláv muszlimokat önálló nemzetként kívánta elismertetni és ez az 1974-es alkotmányreform során a legmagasabb, alkotmányi szinten került rögzítésre.⁶² Ezeket az ébredő nacionalista mozgalmakat az 1960-as és 1970-es években személycserékkel, tisztogatásokkal, részleges engedményekkel még eredményesen kezelte a rendszer, azonban Tito 1980-as halálát követően nem volt olyan tekintély, amely visszatartotta volna az újjáéledő nacionalista mozgalmakat és ezek az állam egységét tekintve jelentős szétfeszítő erővé váltak.

Később, az 1980-as években kezdetben még pártvezetőként megjelenő, majd tagköztársasági vezetővé váló politikusok: Milošević, Tuđman, Izetbegović a korábbi évtizedekhez képest látványosan nacionalista politikát folytattak.⁶³

Érdemes megemlíteni, hogy az 1970-es és az 1980-as években Jugoszláviában is egyre inkább megjelentek az egész kelet-európai térséget sújtó gazdasági problémák, az olajárrobbanás, az infláció, és a növekvő államadósság.⁶⁴ Ezek a folyamatok is dezintegráló tényezővé váltak.

Kezdetben még nagy esély volt az állam egyben tartására egy konföderalista átszervezéssel, de az 1980-as évek végére szinte megszűnt a kompromisszum-készség a tagköztársaságok részéről.

6.2. Külső okok

Jugoszlávia szétesésének kezdetét legalább annyira befolyásolták külső okok, mint a fentebb vázolt belső okok. Az 1980-as években elkezdődött a hidegháború végéhez vezető folyamat.⁶⁵ E folyamat eredményeképpen a szocialista tábor kohéziója meggyengült és a Szovjetunió mellett megszűnt a KGST,⁶⁶ illetve a Varsói Szerződés.⁶⁷ E három esemény ugyan az 1990-es években zajlott le, azonban már korábban nyilvánvalóvá vált, hogy hamarosan nagy valószínűséggel be fognak következni. A változó világpolitikai helyzetben Jugoszlávia egyensúlyozó, közvetítő szerepe megszűnt, az el nem kötelezett országok mozgalma szintén szerepét veszítette a korábbiakhoz képest. A nagyhatalmak közötti egyensúly megbillent,

⁶² JUHÁSZ 2010, 127. Ez azonban a boszniai és szandzsáki muszlimokra szorítkozott, a koszovói többségében muszlim albánok részéről az önálló tagköztársasági szint elérése volt a legfontosabb cél, ez azonban szerb nyomásra lekerült a napirendről.

⁶³ JUHÁSZ 2010, 135–150.

⁶⁴ Ibid. 133.

⁶⁵ HORVÁTH 2005, 292.

⁶⁶ Jugoszlávia egyes kérdésekben teljes jogú tagként, meghatározott gazdasági területeken, pedig mint megfigyelő vett részt a szervezet működésében. Erről lásd részletesebben HORVÁTH 2005, 360–361.

⁶⁷ HORVÁTH 2005, 625.

és Jugoszlávia belső folyamatait, így az elszakadási folyamatokat is, kevesebb figyelem övezte, és a nemzetközi közösség kevésbé tudta átlátni és megfelelően kezelni az egyre erősödő délszláv válságot.⁶⁸ A kétpólusú világ felbomlása és a nagyhatalmak viselkedése is hozzájárult Jugoszlávia széteséséhez. A folyamat elején még minden tagköztársaság és a nagyhatalmak részéről is komoly szándék volt az állam egységének megőrzésére, és konföderatív átszervezésére, de ez végül is a kompromisszumkészség hiánya miatt megghiúsult, a nagyhatalmak pedig, ha nyíltan nem is támogatták, de hallgatólagos módon megengedték a felbomlást. E folyamat részletes bemutatása nem tárgya e dolgozatnak, azonban szükséges volt néhány fontosabb tényezőt megvizsgálnunk abból a szempontból, hogy lássuk, hogy az egymással ellentétes nemzeti mozgalmak egy államban történő sikeres konszolidációja és az államalkotó nemzetek föderációba szervezése nagyon nehéz folyamat, és érdemi kompromisszumkészség, valamint megfelelő intézményrendszer nélkül nagyon kevés az esély a sikeres megvalósítására.⁶⁹

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Véleményem szerint az adja a jugoszláv föderalizmus mai jelentőségét, hogy kisebb módosításokkal, de az 1945–1991 között fennálló tagköztársasági határok adják a később a függetlenedő országok államhatárait. Ezek valójában történelmi-geopolitikai határok is, de az 1945–1991 közötti jugoszláv belpolitika alkotmányos szinten erősítette meg ezeket. A gyakori területi változások és a korábban is működő területi alapú intézmények miatt a térség államai ma is könnyebben fogadnak el területi autonómiákról való egyeztetéseket. Ebben a térségben a területi alapú hatalommegosztási intézmények, az autonómia és a nemzetiségek kérdése összekapcsolódtak és elfogadottabbak, mint a térség más országaiban.

Jugoszlávia területi alapú hatalommegosztási intézményei nem tekinthetők modern kisebbségvédelmi intézményeknek. Arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek az intézmények a hatalom kiegyensúlyozását szolgálták az államigazgatásban, a Jugoszláv Kommunista Szövetségen és a tagköztársaságokon belül úgy, hogy az állam intézményrendszerét az erőviszonyokhoz igazították. Ugyanakkor mégis fontosak, mert vannak olyan jellemzőik, amelyek az alapkérdésre reflektáltak, vagyis ezek az intézmények az etnikai konfliktusok megelőzését, és az állam egységének és működőképességének megőrzését szolgálták.

⁶⁸ JUHÁSZ 2010, 149–150.

⁶⁹ Erről részletesebben lásd MANZINGER KRISZTIÁN: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019. 87–91.

A két világháború közötti időszakot szokás a bizonytalanság korának is nevezni. A második világháború után az európai politikusok a keleti és a nyugati blokkban egyaránt arra törekedtek, hogy elkerüljék azokat a végzetes történelmi hibákat, amelyek a második világháborúhoz vezettek. Ebben a történelmi mintázatba illeszkedik Jugoszlávia 1945 utáni történelme és alkotmányreformjai is, hiszen a politikai vezetők előtt ott volt a negatív példák egész sora. Bár Jugoszlávia egypártrendszeren alapuló államszocialista diktatúra volt, mégis realista megközelítésből nézve azt is meg kell állapítanunk, hogy Jugoszlávia területi alapú hatalommegosztási intézményei mai szemmel egyedülállók voltak, a szocialista tábor országain belül pedig különösen, hiszen az egyetlen föderatív állam volt Kelet-Európában, a Szovjetunió (és részben Csehszlovákia) mellett. Az időbeli összehasonlítás eredményeképpen pedig egyértelműen arra a következtetésre juthatunk, hogy 1945–1991 között Jugoszlávia eredményesebben és a korszakhoz mérten elégséges jogi-politikai eszközökkel kezelte a nemzetiségi kérdést az 1941 előtti Jugoszláviához képest. Ezt az összehasonlítást persze beárnyékolja az 1991-ben kezdődött délszláv háború, azonban ez a konfliktus nem tárgya ennek a dolgozatnak. A korábbi jugoszláv területi alapú intézmények pedig nem arra voltak hivatottak, hogy egymással szemben álló fegyveres csoportok, hadseregek, milíciák összecsapásait kezeljék.

Az 1945–1991 közötti Jugoszláviát érdemes történelmi perspektívából tekinteni és fontolóra venni e cikk szerzője által alkalmazott és ajánlott történelmi szemléletet, amely szerint a történelem nem lineárisan halad egy abszolút nulla pontról egy abszolút jó és fejlett világ felé, hanem a történelem ciklikusan változik, ahol kedvező és kedvezőtlen körülmények, időszakok váltakoznak eltérő hosszúsággal, és bizonyos mintázatok ismétlődnek. Arra az esetre, ha ezt a térséget szeretnénk összehasonlítani más térségekkel, azt javaslom, hogy minden államot, népet, térséget egyedileg vizsgáljunk, és ne a mindenkor legfejlettebbnek tekintett térségekhez mérjük, hanem a saját korábbi önmagukhoz képest. Ezt a technikát alkalmazva könnyebben vizsgálhatjuk meg egy adott ország, egy adott történelmi korszakban nyújtott teljesítményét, nem feledve, hogy vannak egyetemes emberi értékek, melyek minden korszakban és helyzetben érvényesek. Ebből következően tehát megállapíthatjuk, hogy Jugoszláviában a területi alapú hatalommegosztási intézmények 1945 és 1991 között sajátos utat jártak be, amelyben a centralizáció és a decentralizáció közötti hangsúlyok évtizedenként változtak, de garantálni tudták az állam egységét, működőképességét és az alkotmányos berendezkedés kvázi beépített módon biztosította, hogy egyik nemzet se kerüljön túlsúlyba a többihez képest, ezzel elejét véve annak, hogy az 1945 előtti korszakhoz hasonló válságok alakuljanak ki. Az 1945–1991 közötti Jugoszláviában is beigazolódott az a tétel, hogy a föderáció célja nem

a különbségek megszüntetése, hanem a regionális identitások egységes állami kereten belüli megőrzése.

IRODALOMJEGYZÉK

- FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.
- HALÁSZ JÓZSEF: Az állampolgári egyenjogúság szocialista tartalma és alkotmányi szabályozásának jelentősége. *Állam és Igazgatás*, 1964/1. szám. https://adt.arcanum.com/hu/view/AllamEsIgazgatas_1964_1/?pg=33&layout=l
- HORVÁTH JENŐ (szerk.): *Világpolitikai lexikon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- JUHÁSZ JÓZSEF: *Föderalizmus és nemzeti kérdés – Az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2010.
- JUHÁSZ VILMOS (szerk.): *Révai Kétkötetes Lexikona*. Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1947.
- POLONYI PÉTER – A. SAJTI ENIKŐ: *Mao – Tito*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.
- MANZINGER KRISZTIÁN: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019.
- SZABÓ ZSOLT: *A Nyugat-Balkán parlamentjei*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016.
- IOSZIF VISSZARIONOVICS SZTÁLIN: Marxizmus és nemzeti kérdés. In: *Sztálin összes művei*. II. kötet. Budapest, Szikra Könyvkiadó, 1949.
- JOSIP BROZ TITO: *A Nemzeti Kérdés és a Forradalom*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1980.
- TOLDI FERENC: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság területi beosztása és községi öngazdálkodása. *Állam- és jogtudomány*, 1976/3. szám.